

УДК [930.253(092)+929](477)

Ю. А. САХНЕВИЧ*

**ОСОБОВИЙ ФОНД МИКОЛИ ЗЕРОВА В АРХІВНИХ
ЗІБРАННЯХ ЦДАМЛІМ УКРАЇНИ
(до 120-річчя від дня народження)**

Висвітлено склад особового архівного фонду українського літературознавця, поета, перекладача, літературного критика, М. Зерова, що зберігається в ЦДАМЛІМ України.

Ключові слова: особовий фонд; опис; справа; М. Зеров; поезія; переклад; літературознавство.

Микола Зеров – один з найяскравіших представників “розстріляного відродження”, знищений на піку слави й інтелектуальної активності. Літературознавці називають його метром київської “неокласичної” школи, ключовою фігурою в літературно-мистецькому процесі не тільки 1920-х – 1930-х рр., але й всього ХХ ст. Підкреслюючи споконвічну належність України до європейського культурного циклу, М. Зеров був родоначальником професійного українського художнього перекладу. Його перу належать численні переклади з латинської, французької, англійської, польської, російської, білоруської мов. Велику увагу він присвятив вивченню поезії, зокрема сонету як найбільш досконалої форми в світовому поетичному спадку. Не меншу славу митець зажив власним поетичним доробком.

З плином часу архів М. Зерова виявився розпорошеним між родичами, друзями, знайомими літератора, велика частина його була знищена в роки тоталітарних репресій. На даному етапі документи М. Зерова знаходяться: в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, Державному архіві СБУ, численних приватних колекціях на Україні та за кордоном.

Метою даної статті є аналіз складу архівного фонду М. Зерова в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (далі ЦДАМЛІМ України), що містить значний творчий доробок та матеріали до біографії цього видатного українського філолога-поліглота, поета, перекладача, літературознавця, літературного критика, історика літератури.

---

* *Сахневич Юлія Анатоліївна* – провідний науковий співробітник Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

М. Зеров. Фотопортрет.
Кін. 1920-х рр.
ЦДАМЛМ України, ф. 28, оп. 1,
од. зб. 216, арк. 17.

Народився Микола Костянтинович Зеров 1890 р. у м. Зінькові на Полтавщині в родині педагога. Початкову освіту він здобув у місцевій школі та в Охтирській гімназії. У 1903–1908 рр. навчався в Першій Київській гімназії, де отримав ґрунтовні знання з класичної філології і назавжди поєднав своє життя з нею.

Вищу освіту М. Зеров здобув на історико-філологічному факультеті Київського університету Св. Володимира під керівництвом професора української і російської літератури В. Перетца. Перші його статті та рецензії були надруковані в педагогічному журн. “Світло” (1912 р.) та в газ. “Рада” (1913 р.). За наказом піклувальника Київського учбового округу М. Зерова в 1914 р. призначили вчителем історії та латини в Златопільській чоловічій, а з осені 1916 р. – ще й жіночій гімназії. В 1917 р. він повернувся до Києва і працював викладачем латини в Другій українській державній гімназії ім. Кирило-Мефодіївського братства. В 1918–1920 рр. викладав українознавство в Архітектурному інституті та редагував бібліографічний журнал “Книгар”. З 1921 р. молодий літератор – член редакції “Голос друку”, бере участь в “Літературно-Науковому Віснику” (1918-1919). В цей період М. Зеров познайомився з видатними представниками української інтелігенції: Г. Нарбутом, В. Модзалевським, С. Єфремовим, А. Ніковським, П. Зайцевим та ін., що створили своєрідний гурток довкола історичного журналу “Наше минуле”.

Починаючи з 1920 р. М. Зеров вів активну наукову діяльність – виїшли підготовлені ним “Антологія римської поезії” та “Нова українська поезія” (обидві 1920), що стали помітним явищем в тогочасному літературному житті.

З Києва талановитого викладача запросили до Баришівської соціально-економічної школи, де вже працювало чимало молодих представників викладацької та творчої інтелігенції (Юрій Клен, В. Петров та ін.)¹. Тут, не пориваючи творчих зв'язків з Києвом, митець працював близько трьох років. За цей період він написав і видав збірку поезій “Камена” (1924), зробив численні переклади тощо.

1 жовтня 1923 р. М. Зеров став професором української літератури КІНО² (Київський інститут народної освіти – Київський Університет). Він читав тут свої блискучі лекційні курси, одночасно викладав українську літературу в кооперативному технікумі та торгово-промисловій школі. Паралельно педагогічній діяльності продовжував співпрацювати з літературними журналами “Червоний Шлях”, “Життя і революція”, редагував твори українських письменників, писав до них передмови, не полишав літературного перекладу.

В цьому ж році голосно заявляють про себе “неокласики”. М. Зеров – центральна фігура даного літературного напрямку. Знайомство молодих літераторів та їх умовне “об'єднання” (за визначенням М. Рильського)³ в літературну школу відбувалося поступово, починаючи з 1918 р. Спочатку між собою були знайомі М. Зеров та П. Филипович, згодом до них приєдналися М. Рильський, М. Драй-Хмара та О. Бургарт (Ю. Клен), утворивши таким чином неокласичне “гроно п'ятірне”⁴. Своїми постулатами “неокласики” проголошували повернення до античних першоджерел (дослідження класичної літератури), ґрунтовне вивчення найкращих зразків європейської літератури, впровадження їх творчих наробок в сучасну українську літературну практику задля підвищення літературної техніки сучасних літераторів та створення ними індивідуального стилю. Основною запорукою досягнення досконалості та справжньої (а не надутої, тенденційної) мистецької вартості літературного твору, як вважав М. Зеров, була постійна праця над собою, інтелектуальні вправи, застосування технічно складних, але довершених поетичних форм (сонет, александрійський вірш).

На початку 1920-х рр. під час відвідин Києва харківською письменницькою делегацією “Гарту” М. Зеров познайомився з М. Хвильовим. В його особі метр “неокласиків” знайшов близького однодумця, підтримував і популяризував погляди М. Хвильового. Незважаючи на розбіжності в ставленні до літературної традиції, їх пов'язували високі естетичні, мистецькі вимоги до написання літературного твору, обоє пропагували засвоєння досягнень західноєвропейської культури, фактично кинули гасло “європеїзму”.

Стоять: В. Петров та М. Зеров, сидять: О. Бургардт, П. Филипович, Б. Якубський та М. Рильський. 1920-і рр.

ЦДАМЛМ України, ф. 28, оп. 1, од. зб. 219, арк. 3

У 1924 р. окрім “Камени” вийшли в світ знакові дослідження М. Зерова – перший (зрештою й останній) випуск історико-літературного нарису “Нове українське письменство” і монографія “Леся Українка”. В цей час його творчість та методи роботи систематично піддаються критиці, як такі, що нібито суперечать вимогам часу, застарілі.

Незважаючи на тиск з боку офіціозу, М. Зеров продовжував брати активну участь в літературній дискусії 1925–1928 рр. Починаючи з 1926 р., він виступав переважно як літературний критик, зосередившись на перекладах та історико-літературних студіях (збірка “До джерел” (1926).

Офіційна влада все частіше звинувачувала “неокласиків” в антипролетарських настроях. А червневий пленум ЦК КП(б)У 1927 р. остаточно визначив політичну оцінку “неокласиків”, як неблагонадійну радянській системі, що фактично означало заборону літературної та критичної діяльності М. Зерова. Єдиним можливим полем діяльності лишалися для нього історико-літературні студії. Він зосередився на написанні передмов до видань творів українських письменників-класиків, які виходили друком у видавництвах “Книгоспілка” і “Сяйво”. Ці статті були видані окремою збіркою – “Од Куліша до Винниченка” (1929). У 1930 р. М. Зеров проходив свідком на процесі СВУ. Далі були утиски, наклепи, фальшиві зізнання, заборона працювати. В 1934 р. його

звільнили з університету. В той самий час в сім'ї сталась непоправна трагедія – помер його єдиний десятирічний син Костянтин. У розпачі колишній метр “неокласиків” переїхав до Москви з надією знайти там хоч якусь роботу.

Навесні 1935 р. М. Зерова заарештували на станції Пушкіно (передмістя Москви), повернули до Києва і засудили до 10 років заслання на Соловках. В результаті перегляду вироку він був розстріляний 3 листопада 1937 р. в ур. Сандармох (Республіка Карелія). Так на піку слави, у розквіті творчого потенціалу влада знищила талановитого літератора і педагога, ерудита, одного з генераторів українського культурно-мистецького процесу ХХ ст.

За життя М. Зерова були видані такі його книги: “Антологія римської поезії” (1920), “Камена” (1924, II-е вид. 1943), “Леся Українка. Критично-біографічний нарис” (1924); історико-літературні праці: “Нове українське письменство” (I, 1924), “До джерел” (1926, II-е вид. 1943), “Від Куліша до Винниченка” (1929); переклад “Мазепи” Ю. Словацького (1925). Посмертні закордонні видання, здійснені його братом Михайлом Орестом (літ. псевдонім): “Sonnetarium” (1948), “Catalepton” (1952), “Corollarium” (1958).

Через вищезгадані обставини частина архіву М. Зерова, на жаль, втрачена. Матеріали, що зберігаються в ЦДАМЛМ України зібрані переважно його дружиною, Зеровою Софією Федорівною, родичами, друзями, шанувальниками його таланту (бібліографом Т. Волобуєвою; сонетистом-аматором, хіміком Р. Олексієвим; З. Єфімовою та ін.).

Науково-технічне опрацювання фонду № 28 (особовий фонд М. Зерова) здійснювалося в 1974–1978 рр., в результаті чого був створений опис №1 (1978 р.) та сформовані справи. В 1985–1988 рр. проводилось удосконалення опису – новий створений в 1990 р. і містить 225 од. зб. та 1920 док., різних за обсягом (від 1 арк. до понад 200 арк.) за період 1907–1988 рр. До опису були внесені додаток №1 (список літератури, переданої в НДБ ЦДАМЛМ України на 11 одиниць (в 13 примірниках) друкованих видань – раритетні видання, видання з автографами) та додаток № 2 (список музейних експонатів М. Зерова – 1 примірник, “Зимовий пейзаж”, етюд І. Шульги 1929 р. з дарчим написом М. Зерова на звороті).

Опис №2 складено в 2003 р. після опрацювання матеріалів, що надходили до архіву-музею до 2000 р. Здебільшого це творчі матеріали – переклади творів класиків з латинської, російської, білоруської, французької, польської мов: Квінта Горація Флакка, Гая Валерія Катулла, Овідія, Проперція, П. Беранже, Г. Сковороди, Ю. Залеського, Янки Купали, О. Пушкіна, М. Лермонтова та ін. Є також листування самого М. Зерова та матеріали про нього. Опис складається з 26 од. зб. та 105 док., за період з 1926 по 1965 рр.

До опису № 1 увійшли такі розділи: рукописи М. Зерова (найбільш цінна частина) та його підрозділи (оригінальна поетична творчість, переклади; літературознавчі праці; конспекти лекцій з історії української літератури, реферати; підготовчі матеріали до літературознавчих студій, видань творів різних письменників; тексти художніх перекладів та статей під редакцією М. Зерова; бібліографічні матеріали його творчості). Документи різного характеру зосереджені в розділі – це впорядковані ним особисто рукописні поетичні збірки, зошити, зшитки, розрізненні тексти поезій і перекладів, нотатки, примітки, виписки. Є матеріали до перевидання поезій та перекладів М. Зерова, рукописи укладачів цих видань. Зустрічаються переклади та поезія інших авторів, переписані рукою М. Зерова – матеріали з якими він працював, аналізував, редагував тощо.

Варто зазначити, що в більшості випадків дані документи автографічні, це – безпосередньо рукописи, а також авторизовані машинописи, деякі – з правками автора чи упорядників. Деякі менше представлені копієний матеріал (машинописні списки, ксерокопії, фотокопії тощо). Серед документів особливу увагу привертає оригінальна рання поезія М. Зерова: “Зошит ранніх російських та українських поезій” (1907–1909)⁵, поезія різних років оформлена в окремі збірки – “Почти полное собрание стихотворений...” (1911–1919)⁶, збірки поезій власних і перекладених – “Камена” (1934)⁷, “Лукроза” (Lucrosae) (1922)⁸, численні переклади сформовані в збірку “Sonnetarium”⁹, розрізнені переклади з латини (давньоримських поетів¹⁰, латино-мовні поезії українських поетів – Ст. Яворського, Г. Сковороди)¹¹, з французької (Ш. Бодлера, Ж. дю Белле, Л. де Лілля, Ж. Дюамеля, Е. Верхарна, Ш. Кро, А. де Реньє, Ж.-П. Беранже та ін.)¹², з польської (А. Міцкевича)¹³, з російської (В. Брюсова, О. Пушкіна, М. Лермонтова, І. Буніна)¹⁴ та ін. Літературознавчий доробок М. Зерова представлений найвідомішими його дослідженнями – монографією “Нове українське письменство” (1924, передрук 1960-х рр.), машинописними зразками статей про Лесю Українку, І. Франка, Г. Квітку-Основ’яненка, М. Старицького¹⁵. Широко репрезентований підготовчий матеріал М. Зерова до педагогічної та літературознавчої діяльності – курси лекцій з історії української літератури різних періодів, окремі примітки, нотатки, виписки на теми світової та української літератури¹⁶. До рукописного розділу увійшла і бібліографія творчості М. Зерова; складені ним власноруч упорядковані рукописні списки і картотеки, розбиті тематично і жанрово. Крім того, в даному підрозділі представлена і бібліографія праць, якими цікавився М. Зеров¹⁷.

Другий розділ присвячений епістолярію М. Зерова – листуванню з родичами та окремими особами. Великий інтерес та цінність для дослідників біографії митця становлять листи до дружини Софії Зерової

із Соловків (30 док.)¹⁸, як джерело вивчення особистісної драми в житті письменника, його взаємовідносин у родині. В листах до окремих осіб (Т. Волобуєвій, З. Єфімовій, Р. Олексієву, перекладачам І. Поступальському, Б. Петрушевському та ін.) висвітлюються не тільки побутові проблеми, що хвилювали М. Зерова, але й ведуться дискусії на професійні теми, вміщуються зразки перекладів і оригінальної поезії автора¹⁹.

В третьому розділі міститься ксерокопія автографа М. Зерова 1929 р. – це дарчий напис М. Грушевському на титульній сторінці книги “Від Куліша до Винниченка. Нариси з новітнього українського письменства” (1928).

Серед кореспонденції М. Зерова (четвертий розділ) вагому літературознавчу цінність мають листи від Р. Олексієва²⁰ та П. Филиповича²¹. На їх сторінках дискутується теорія та практика поетичної творчості, ведеться обговорення видань творів різних письменників.

П’ятий розділ містить дві справи з дарчими написами М. Зерова: присвята від Кирилюка на окремих відбитках вступних статей до вибраних творів І. Нечуя-Левицького (К., “Книгоспілка”, 1929) та Є. Гребінки (Х.–К., ЛІМ, 1931) і дарчі написи літературознавця-бібліографа М. Плевака на окремому відбитку вступної статті “Леонід Глібов та його твори” до книги Л. Глібова “Байки” (Х., 1928).

Шостий розділ – матеріали, які стосуються біографії М. Зерова. Найбільш цінним документом тут є оригінал трудового списку М. Зерова (1934)²², за яким детально можна вивчати трудову діяльність літератора, його біографію.

В сьомому розділі (“Документи зібрані М. Зеровим”), представлені авторизовані машинописи, вирізки з періодичних видань переважно 1920–1930-х рр., такі як, приміром, списки перекладів друзів-“неокласиків” (М. Драй-Хмари, М. Рильського)²³ та ін.; вирізки спогадів, статей, фейлетонів на різну літературознавчу тематику (про Лесю Українку, О. Олеса, П. Тичину та ін.), оформлених М. Зеровим в один зшиток періоду 1913–1919 рр.²⁴

Розділ восьмий – матеріали про М. Зерова, що містить статті та рецензії на його твори, документи дружини, Софії Зерової: листування, в якому згадується М. Зеров, матеріали, пов’язані з публікацією та перевиданням його творів, спогади про нього.

Візуальну картинку про життя митця можна скласти за фотографіями та художніми творами, які зберігаються в його фонді. Зокрема: портрет М. Зерова на Соловках (пап., олів., 1937 р.) невідомого автора; дружній шарж на нього – типографська репродукція з серії “Український парнас”²⁵ та ін., а також численні фотопортрети, родинні світлинні, групові фотографії з друзями-“неокласиками”²⁶ та ін.

Опис № 2 особового фонду М. Зерова був складений на основі нових надходжень документів. Він містить чотири розділи: 1) творчі матеріали; 2) листи М. К. Зерова; 3) матеріали, зібрані ним; 4) матеріали

про М. Зерова. Переважна більшість справ – це його творчий доробок: переклади з латинської, французької, польської, російської, білоруської мов (творів Авзонія, Горація, Катулла, Клавдіана, Марціала, Овідія, Сульпіція, Стація, Г. Сковороди, Ж.-П. Беранже, А. Сови, О. Пушкіна, М. Лермонтова, Янки Купали та ін.)²⁷. В другому розділі вміщені листи Л. Кошовій (8 док.) передарештантського та арештантського періоду, в яких митець ділиться власними тривогами, переживаннями, побутовими негараздами останніх, як виявилось, років життя, паралельно розповідає над чим працює в даний момент, посвячує у творчі плани²⁸.

В останньому розділі знаходяться кілька справ – листування М. Рильського і Л. Кошовій в ході підготовки до видання збірки творів М. Зерова “Вибране” (К., 1966)²⁹, а також машинописний текст статті М. Рильського “Микола Зеров – поет і перекладач”³⁰, що стала вступною до даної збірки, рукописний текст якої знаходиться в меморіальному музеї М. Рильського в Києві.

Документи, пов’язані з біографією та творчістю М. Зерова, відклались й в інших особових фондах архіву-музею, зокрема у В. Петрова (ф. 243), М. Шеремета (ф. 36), І. Дніпровського (ф. 144), Б. Антоненка-Давидовича (ф. 159), Г. Кочура (ф. 193), М. Плевако (ф. 271), П. Тичини (ф. 464), М. Хвильового (ф. 1208) та ін. Це матеріал різного характеру – листування, фотографії, статті, спогади про М. Зерова, редакційні тексти періоду підготовки до видання його творів тощо. Варто зазначити, що зустрічаються тут і рукописи самого М. Зерова, як наприклад, у ф. 243 – серед передрукованих письменником В. Петровим (другим чоловіком Софії Зерової) поетичних перекладів митця містяться і окремі аркуші з його рукописами, зокрема – переклад вірша О. Пушкіна “Труд” (оп. 1, од. зб. 218, арк. 73; автограф 1927 р.), переклади французьких поетів (там само, арк. 74–83) та ін.

Довгий час ім’я М. Зерова замовчувалось, його переклади виходили під чужими іменами або анонімно. Потепління відчулося лише після реабілітації його імені в кінці 1950-х рр. Активно популяризацією творчості та відновленням доброго імені М. Зерова займалися його друзі та послідовники: М. Рильський, Г. Кочур, Л. Череватенко, В. Брюховецький, Р. Корогодський та інші шанувальники його таланту.

Архівний фонд М. Зерова в ЦДАМЛМ України містить джерела для дослідження життя, творчості, поглядів цієї унікальної особистості в історії української культури.

¹ С. Білокін. Микола Зеров // Наш сучасник Микола Зеров. Упор. М. Зерова, Р. Корогодський, М. Коцюбинська. – Луцьк, 2006. – С. 223.

² ЦДАМЛМ України, ф. 28, оп. 1, спр. 172, арк. 3 зв.–4 – Трудовий список М. Зерова, 1934 р.

³ М. Рильський. Микола Зеров – поет і перекладач. (Передмова) // М. Зеров. Твори в двох томах. Т. 1. – К., 1990. – С. 2.

⁴ В літературознавчій дискусії існують сумніви щодо дійсного існування “неокласичної школи” в Києві. Ю. Шерех. Легенда про український неокласицизм // Наш сучасник Микола Зеров. Упор. М. Зерова, Р. Корогодський, М. Коцюбинська. – Луцьк, 2006.

⁵ ЦДАМЛМ України, ф. 28, оп. 1, спр. 1, 2.

⁶ Там само, спр. 4, 5, 6.

⁷ Там само, спр. 11.

⁸ Там само, спр. 8, 9.

⁹ Там само, спр. 10.

¹⁰ Там само, спр. 5, 6, 7 – переклади творів Горація, Овідія, Вергілія, Марціала, Проперція, Тібулла, Катулла; спр. 17 – Тит Лукрецій Кар “Про природу речей” – переклад М. Зерова (1931).

¹¹ Там само, спр. 15, 16, 31, 142.

¹² Там само, спр. 7, 18.

¹³ Там само, спр. 15.

¹⁴ Там само, спр. 2, 7, 28, 52.

¹⁵ Там само, спр. 33, 36, 37, 39, 43.

¹⁶ Там само, спр. 47–50, 51–134.

¹⁷ Там само, спр. 135–151.

¹⁸ Там само, спр. 153. Листи опубліковані в ж. “Радянське літературознавство”, 1988, № 1, 4; проаналізовані Р. Корогодським в ж. “Сучасність”, 2004, № 10.

¹⁹ Там само, спр. 157, 165 – листування М. Зерова з Р. Олексієвим, частково опубліковане в ж. “Україна”, 1985, № 31.

²⁰ Там само, спр. 165.

²¹ Там само, спр. 168.

²² Там само, спр. 172.

²³ Там само, спр. 176, 177.

²⁴ Там само, спр. 181.

²⁵ Там само, спр. 213, 214.

²⁶ Там само, спр. 219.

²⁷ ЦДАМЛМ України, ф. 28, оп. 2, спр. 1–21.

²⁸ Там само, спр. 23.

²⁹ Там само, спр. 25.

³⁰ Там само, спр. 26.

Освещен состав личного архивного фонда украинского литературоведа, поэта, переводчика, литературного критика Н. Зерова, который находится в ЦГАМЛИ Украины.

Ключевые слова: личный фонд; описание; дело; Н. Зеров; поэзия; перевод; литературоведение.

The article makes structural analysis of the M. Zerov’s personal archival fund at Central State Archive-Museum of Literature and Arts of Ukraine. M. Zerov was famous Ukrainian scholar in literature, poet and translator who was fusilladed during the totalitarian repressions.

Keywords: personal archival fund; archival description; folder; M. Zerov; poetry; translation; literature study.